

Pravidla hry a mravní normy [1994]

V názorech na mravnost i v samotném mravním životě panuje nejen u nás a nejen ve společnostech, které se osvobodily či spíše které se ještě stále osvobozují od pozůstatků zříčeného sovětského impéria, značný chaos, ale je to chaos, kterým se vyznačují také všechny západní země a společnosti. Bylo by nedorozuměním a chybou, kdybychom uvolnění závaznosti mravních norem a jejich znevažování spojovali výhradně s neblahým vlivem toho, že jsme v důsledku evropského politického vývoje byli na půl století vykolejeni z dráhy, po níž jsme se v době mezi válkami ubírali. Po celý ten čas jsme nebyli vytrženi z Evropy, abychom se tam mohli dnes vracet jako do ráje mravní odpovědnosti a mravního zdraví. Všimněte si, jak jsme z oficiálních míst ujišťováni, že např. vzrůst kriminality je vlastně jevem docela „normálním“, neboť podobně je tomu jak v zemích západní Evropy, tak v Severní Americe. Kriminalita ovšem spočívá jen v porušování platných zákonů, zatímco mravnost či nemravnost je záležitostí mnohem delikátnější. Jako v jiných zemích, také u nás dnes stále roste procento lidí, kteří – přinejmenším pro sebe – považují za dovolené všechno, co neporušuje žádný zákon. Toto ztotožnění mravnosti a zákonnosti vlastně vylučuje z lidského života jakýkoli význam tzv. svědomí, které by jako nedovolené vidělo leccos z toho, co se nepříčí žádnému zákonu. Jak se to tedy má s mravními zákony a mravními povinnostmi v naší době? Je mravnost vsutku jen přežitek? Můžeme opravdu mluvit o mravnosti jen jako o mravech, tedy o zvycích a návycích, charakteristických pro určitou společnost a určitou dobu? Platí onen relativismus, s nímž říkáme „jiná země, jiné mravy“ také pro mravnost? Může – a smí – být v jedné zemi, civilizaci či kultuře něco nemravné, co je v jiné zemi atd. mravné nebo alespoň mravně neutrální?

V evropské metafyzické tradici, založené ve starém Řecku a v rozsáhlé míře uplatněné v druhé polovině středověku a udržované i v dobách pozdějších, se mravní normy chápaly jako základ a jediný platný předpoklad norem legálních, tedy zákonů. Cílem každého zákona bylo buď v právnických termínech přímo vyjádřit to, co platí jako spravedlnost a právo ještě před ustanovením zákona, anebo alespoň co nejvíce napomáhat tomu, aby za pomoci zákona a s oporou v zákoně byl spravedlnosti, právu a vůbec pravdě zjednán plný průchod, tj. aby spravedlnost byla naplněna, aby právo a pravda byly praveny a bezpráví a nepravda aby byly napravovány. Proto se předpokládalo, že není více spravedlností, že neplatí různé právo a že není mnoho pravd. Právě naopak: je jen jedna spravedlnost, jedno právo a jedna jediná pravda, a těm se říkalo absolutní. Všechno lidské jednání, rozhodování a chování se řídilo určitými pravidly, jejichž platnost a správnost závisely na tom, do jaké míry účinně napomáhala uplatnění oněch absolutních norem. Problémy vznikaly ovšem všude tam, kde nějaké lidské pravidlo bylo vydáváno za absolutní normu, ačkoliv se jí v lidských poměrech mohlo v nejlepším případě jen blížit. Vinu na tom nesli také četní filosofové, kteří se pokoušeli ony absolutní normy filosoficky postihnout a zapomínali tak, že i filosofie je jenom lidským prostředkem, který může v úsilí o postižení absolutně platných norem stejně tak selhávat jako právní věda nebo zákonodárce. Největší chybou ovšem byl onen metafyzický předpoklad, že absolutní normy jsou neměnné a po všechny časy stejné a že nemají s konkrétní lidskou situací a vůbec s konkrétními lidmi nic společného kromě toho, že jsou

pro ně absolutně závazné.

Pokusme se pochopit, jak lze platnost bezpodmínečně závazných norem zachovat, i když je budeme chápat jako situační, tj. nejen jako do určitých situací zaměřené, nýbrž oně situaci zcela přiměřené, nikoliv od ní oddělené, od ní abstrahující a k ní nepřihlízející. Pomůžeme si ve svých úvahách přirovnáním lidského života ke hře, jak to udělala již řádka myslitelů před námi. Každé přirovnání ovšem někde kulhá, toho si musíme být vědomi; nejedno přirovnání však dokáže vrhnout něco světla i tam, kde se nám do té chvíle všechno jevílo jako ve tmě nebo v mlze. Všichni z vlastní zkušenosti víme, že příliš jednoduché hry nás ani jako děti nedokázaly dlouho bavit. Hra je zajímavější, když je složitější, ovšem jen když má smysl, který dokážeme pochopit. Abychom mohli hru posoudit, musíme se v ní vyznat a musíme ji začít hrát. A každá hra má jistá pravidla. Kdo ta pravidla nedodrží, je buď odhalen a ze hry vyloučen, nebo – unikne-li to pozornosti – samotnou hru znehodnotí a ze sebe udělá falešného hráče a podvodníka. Hra, v níž byla porušena pravidla, prostě neplatí, i když není, kdo by si toho všiml a kdo by na to upozornil.

A přece je her mnoho a jsou velice různé. Vskutku kvalitních her však už tolik není. Čím to je? Jistě to je úzce spojeno s pravidly hry, ale také s kvalitou a vůbec chováním hráčů. Řekl bych, že kvalita hry trpí, když se cílem hry stane něco jiného než hra sama, tj. třeba vítězství ve hře. Všude tam, kde se hraje o peníze, přestává být tou nejvyšší hodnotou dobrá hra a cílem je cena, spojená s vítězstvím. Sama kvalita hry však není založena v tom, že vítězství vůbec není spojováno se ziskem, který se realizuje mimo samotnou hru, ale spočívá v něčem jiném. A zejména se kvalitní hra rozpozná, teprve když ji rozehrají dobří hráči. Hráč se stává dobrým, vynikajícím, dokonce geniálním hráčem pouze tehdy, když sama hra je kvalitní, ale i nejkvalitnější hru lze pokazit a přímo zmařit. Nejde tedy o to, hrát kvalitní hru, ale hrát ji kvalitně. Proto musíme důsledně rozlišovat hru jako typ a konkrétní případ průběhu hry. Kvalita průběhu hry záleží na hráčích, zatímco kvalita hry jako typu byla prověřovaná dlouhou tradicí, jak se hra jako typ hrála v konkrétních průbězích.

Představme si, že se někomu nelíbí určitý typ hry. V takovém případě má možnost si svobodně zvolit hru jinou, ale nemůže chtít kvalitně hrát a odmítat všechna pravidla. Kdo chce hrát nějakou jinou nebo dokonce docela novou hru, musí přijmout nebo sám stanovit také jiná nebo nová pravidla. A to nejdůležitější je v tom, že to nezáleží na jeho přání, zda ta pravidla povedou k dobré nebo vynikající či dokonce geniální hře. Ta pravidla musí být vybrána nebo stanovena tak, aby vynikající hru umožňovala. A pak je třeba hráčů, kteří jsou ochotni s námi tu hru hrát a kteří se ji hrát také naučí, a to neznamená jen dodržovat pravidla, ale v rámci pravidel se postarat o vynikající průběh hra a snad i o vítězství. Kvalita průběhu hry ovšem nezáleží na tom, kdo zvítězí, nýbrž jak dobře hráli hráči, co z té hry dokázali udělat.

Přirovnání života ke hře může být smysluplné, pokud jsme si dobře vědomi mezí jeho platnosti – anebo pokud hru budeme chápat ve smyslu hlubším a zvláště promyšlenějším, než bývá zvykem. V jistém smyslu by bylo lze dokonce i ten nejprimitivnější život jednobuněčných organismů považovat za hru: atomy, resp. molekuly si tu „hrají“ na život. A podobně pak můžeme mluvit o tom, že jistí vysoce vyvinutí primáti si „hrají“ na člověka, že jejich tlupa si „hraje“ na společnost, že barbaři si začnou „hrát“ na civilizovanou společnost,

případně že plavá bestie si začne „hrát“ na mravní bytost. Někteří lidé jsou přímo „nábožensky“ posedlí myšlenkou, že organický život není nic jiného než komplikovaná souhra, a tedy hra tkání, buněk a vposledku chumáč nervů a instinktů apod. Všichni známe ony nejrozmanitější formy redukcionismu, jehož podstatou je přehlížet hru a její smysl a raději odhalovat a rozebírat samotné hráče na jakési prvočinitele. I když se podobné předsudečné počínání někdy dokáže obléknout i do polohy vědeckých teorií, jeho podstatou je něco jako zakomplexované plebejství, podezírající všechno důstojnější a šlechtetnější z falše a předstírání.

Je to právě plebejec, který dobrovolně žádá pravidla neuznává a který přece nějaká navenek dodržuje, jen pokud ví o přísné kontrole a těžkých sankcích „těch nahoře“, tj. těch, co mají moc – neboť smysl žádné hry neuznává za skutečný. Hra sama je mu „pouhou hrou“, tj. něčím, v čem si lidé, kteří jsou, jak je neochvějně přesvědčen, stejní jako on, „hrají“ na něco lepšího. Plebejec v tomto smyslu není člověk, který hraje jinou hru, ale člověk, který jen hru kazí, neboť doopravdy nehraje žádnou hru a nedodržuje žádná pravidla, pokud k tornu není donucen, který uznává jen hrubou sílu, a i tu se pokouší jen obelstít. Takový plebejec se žádné hry neúčastní ani jako divák. Oné hry, které se říká „život společnosti“, se účastní, jen pokud se tomu nemůže vyhnout a pokud to potřebuje ke svému soukromému plebejskému životu. Ve svém plebejství však nedokáže být na společnosti nezávislý, i když si to snad myslí, protože na ní parazituje a bez ní by uhynul. Bere si, co může a co se naskytne, a dává jen nerad a jen když musí.

Život se ovšem od každé hry v něčem bytostně liší: ke hře se člověk může svobodně rozhodnout, kdežto do života byl každý z nás uveden dříve, než si to mohl uvědomit a aniž by si mohl vybrat. A ovšem nejen do života všeobecně, ale také do určité rodiny, co určité společnosti, do určitého prostředí. Přesto si každý z nás může do jisté míry a v jistých mezích zvolit hru, kterou ve svém životě bude hrát, a zejména ovšem způsob, jak v této hře bude hrát. Každý z nás musel přijmout určitá pravidla, i když se mu někdy nelíbila a zdála se mu třeba i nespravedlivá. Společnosti a společenské „hry“ bývají někdy a k někomu nespravedlivé, a když nespravedlnost, vládnoucí ve společnosti, překročí jistou mez, dochází ke změně poměrů. Ale ve všech takových případech – nejde jen o změny politické, ale o změny všeho druhu – platí, že stará pravidla smějí být opouštěna jen aby byla zavedena pravidla jiná, lepší, ne aby byl zaveden nějaký přírodní stav, kde – zejména podle romantických představ – jde všechno samo sebou, bez pravidel a bez soudců. Proto se také odedávna vzpomíná velkých státníků a zákonodárců, a na vzpoury a pouhé buřiče se zapomíná.

Velkou důležitostí však má v takových případech otázka, co je vlastně předmětem oprávněné kritiky, zda vadná pravidla nebo konkrétní způsob hry. Takový hokejista nebo fotbalista, který propase příležitost, by se dost ztrapnil, kdyby si začal stěžovat na pravidla; snad poněkud slibnější budou jeho výmluvy na špatnou nahrávku. Jenže zápasu přece přihlížely tisíce diváků, kteří to pozorovali a viděli. V životě obvykle nemíváme tolik diváků a proto se můžeme snáze vymlouvat a můžeme si i vymýšlet. Ale není to potom právě proto, že vlastně nebereme život a jeho pravidla dokonce ani jako pouhou hru dost vážně? Ve hře stejně jako v životě nejde jenom a dokonce ani na prvním místě o pravidla, nýbrž především

o to, jak si dokážeme poradit v rámci pravidel. Hodnota hry ani hodnota života se neměří jenom a ani na prvním místě tím, jak jsme dodržovali pravidla – to je samozřejmý předpoklad, bez toho je hra neplatná a život pokažený. A ve hře ani v životě nejde vposledu ani o vítězství. Víme přece, že můžeme vyhrát, i když naše hra nebyla nejslavnější, jenom naši partneři byli slabší než my. A naopak můžeme prohrát, když jsme podali nejlepší výkon svého života – když jsme přitom narazili na vynikajícího soupeře.

Ve hře jako v životě musíme skutečnou hodnotu hledat v nich samých, v jejich průběhu nebo ještě lépe: v jejich vrcholech, nikoliv jen v tzv. výsledcích, v různých pohárech a jiných cenách – to jsou jen pomocná kritéria a někdy snad také stimuly pro hráče – ostatně stimuly často problematické. Plebejství však mnoha způsoby proniká nejen do života, ale i do sportu a do jeho hodnocení. Nejednou např. slyšíme, že hra to sice na pohled nebyla pěkná, ale konec konců jde prý o branky. Ve hře jako v životě se musíme naučit nejvýše hodnotit především hru a život a odnaučit se posuzovat všechno podle postavení v ligové tabulce nebo na společenském žebříčku, neřkuli podle finančních výsledků. Skutečná hodnota hry, stejně jako skutečná hodnota lidského života, nemůže být vyčíslena a nemůže být záležitostí obecného souhlasu nebo hlasování. Je to něco, čím se cítíme být osloveni, a to ne proto, že byla jen dodržována pravidla, ale jsme přímo pohlceni a zavaleni konkrétní lidskou akcí, činem, zákrokem; krása a dobrota a lidskost ve vyšším, pravém smyslu nám svírá srdce a zavírá ústa: stojíme v němém úžasu a vděčnosti za to, že jsme tomu mohli být přítomni, že jsme toho mohli být účastni, že se vůbec něco takového mohlo stát.

Ani ve hře, ani v životě nejde především o pravidla, ale o to, abychom dobře hráli. Jenže to nemůžeme, když nedodržujeme pravidla. Když se nám nějaká pravidla nelíbí, nemusíme se hry zúčastnit a můžeme si vybrat jinou s jinými pravidly. Nemůžeme však odejít z jednoho života do druhého: nějaká právě platná pravidla musíme respektovat. A pokud některá zásadně neuznáváme, musíme se řídit jinými, lepšími – ne ta špatná prostě opustit a žít bez pravidel. Mravní normy samy o sobě ani jejich pouhé dodržování nezakládají smysluplný život, ale život, který je neuznává a který se neřídí žádnými mravními normami, které by byly lepší než ty odmítané, nestojí za nic. Život bez mravnosti je jako hra bez pravidel: není to pak ani pořádný život, ani pořádná hra.

[původní rozdělení textu pro vysílání v rozhlasu]

Je život hrou?

V názorech na mravnost i v samotném mravním životě panuje nejen u nás a nejen ve společnostech, které se osvobodily či spíše které se ještě stále osvobozují od pozůstatků zříceného sovětského impéria, značný chaos, ale je to chaos, kterým se vyznačují také všechny tzv. západní země a společnosti. Bylo by nedorozuměním a chybou, kdybychom uvolnění závaznosti mravních norem a jejich znevažování spojovali výhradně s neblahým vlivem toho, že jsme v důsledku evropského politického vývoje byli na půl století vykolejeni z dráhy, po níž jsme se v době mezi válkami ubírali. Po celý ten čas jsme nebyli vyvrženi z Evropy, abychom se tam mohli dnes vracet jako do ráje mravní odpovědnosti a mravního zdraví. Všimněte si, jak jsme z oficiálních míst ujišťováni, že např. vzrůst kriminality je vlastně jevem docela "normálním", neboť podobně je tomu jak v zemích západní Evropy, tak v Severní Americe. Kriminalita ovšem spočívá jen v porušování platných zákonů, zatímco mravnost či nemravnost je záležitostí mnohem delikátnější. Jako v jiných zemích, také u nás dnes stále roste procento lidí, kteří - přinejmenším pro sebe - považují za dovolené všechno, co neporušuje žádný zákon. Toto ztotožnění mravnosti a zákonnosti vlastně vylučuje z lidského života jakýkoliv význam tzv. svědomí, které by jako nedovolené vidělo leccos z toho, co se nepřičí žádnému zákonu. Jak se to tedy má s mravními zákony a mravními povinnostmi v naší době? Je mravnost vsuktu jen přežitek? Můžeme opravdu mluvit o mravnosti jen jako o mravech, tedy o zvycích a návycích, charakteristických jen pro určitou společnost a určitou dobu? Platí onen relativismus, s nímž říkáme "jiná země, jiné mravy", také pro mravnost? Může - a smí - být v jedné zemi, civilizaci či kultuře něco nemravné, co je v jiné zemi atd. mravné nebo alespoň mravně neutrální?

V evropské metafyzické tradici, založené ve starém Řecku a v rozsáhlé míře uplatněné v druhé polovině středověku a udržované i v dobách pozdějších, se mravní normy chápaly jako základ a jediný platný předpoklad norem legálních, tedy zákonů. Cílem každého zákona bylo buď v právnických termínech přímo vyjádřit to, co platí jako spravedlnost a právo ještě před ustanovením zákona, anebo alespoň co nejvíce napomáhat tomu, aby za pomoci zákona a s oporou v zákoně byl spravedlnosti, právu a vůbec pravdě zjednan plný průchod, tj. aby spravedlnost byla naplněna, aby právo a pravda byly praveny a bezpráví a nepravda aby byly napravovány. Proto se předpokládalo, že není více spravedlností, že neplatí různé právo a že není mnoho pravd. Právě naopak: je jen jedna spravedlnost, jedno právo a jedna jediná pravda, a těm se pak říkalo absolutní. Všechno lidské jednání, rozhodování a chování se řídilo určitými pravidly, jejichž platnost a správnost závisely na tom, do jaké míry účinně napomáhala uplatnění oněch absolutních norem. Problémy vznikaly ovšem všude tam, kde nějaké lidské pravidlo bylo vydáváno za absolutní normu, ačkoliv se jí v lidských poměrech mohlo v nejlepším případě jen blížit. Vinu na tom nesli také četní filosofové, kteří se pokoušeli ony absolutní normy filosoficky postihnout a zapomínali tak, že i filosofie je jenom lidským prostředkem, který může v úsilí o postižení absolutně platných norem stejně tak selhávat jako právní věda nebo zákonodárce. Největší chybou ovšem byl onen metafyzický předpoklad, že absolutní normy jsou neměnné a po všechny časy stejné a že nemají s konkrétní lidskou situací a vůbec s konkrétními lidmi nic společného kromě toho, že jsou pro ně absolutně závazné.

Pokusme se pochopit, jak lze platnost bezpodmínečně závazných norem zachovat, i když je budeme chápat jako situační, tj. nejen jako do určitých situací zaměřené, nýbrž oně situaci zcela přiměřené, nikoliv od ní oddělené, od ní abstrahující a k ní nepřihlížející. Pomůžeme si ve svých úvahách přirovnáním lidského života ke hře, jak to udělala již řádka myslitelů před námi. Každé přirovnání ovšem někde kulhá, toho si musíme být vědomi; nejedno přirovnání však dokáže vrhnout něco světla i tam, kde se nám do té chvíle všechno jevílo jako ve tmě nebo v mlze. Všichni z vlastní zkušenosti víme, že příliš jednoduché hry nás ani jako děti dlouho nedokázaly bavit. Hra je zajímavější, když je složitější, ovšem jen když má smysl, který dokážeme pochopit. Abychom mohli hru posoudit, musíme se v ní vyznat a musíme ji začít hrát. A každá hra má jistá pravidla. Kdo ta pravidla nedodržuje, je buď odhalen a ze hry vyloučen, nebo - unikne-li to pozornosti - samotnou hru

znehodnotí a ze sebe udělá falešného hráče a podvodníka. Hra, v níž byla porušena pravidla, prostě neplatí, i když není, kdo by si toho všiml a kdo by na to upozornil.

A přece je her mnoho a jsou velice různé. Vskutku kvalitních her však už tolik není. Čím to je? Jistě to je úzce spjato s pravidly hry, ale také s kvalitou a vůbec chováním hráčů. Řekl bych, že kvalita hry trpí, když se cílem hry stane něco jiného než hra sama, tj. vítězství ve hře. Všude tam, kde se hraje o peníze, přestává být tou nejvyšší hodnotou dobrá hra a cílem je cena, spojená s vítězstvím. Sama kvalita hry však není založena v tom, že vítězství vůbec není spojováno se ziskem, který se realizuje mimo samotnou hru, ale spočívá v něčem jiném. A zejména se kvalitní hra rozpozná, teprve když ji rozehrají dobří hráči. Hráč se stává dobrým, vynikajícím, dokonce geniálním hráčem pouze tehdy, když sama hra je kvalitní, ale i nejvyšší hru lze pokazit a přímo zmařit. Nejde tedy o to, hrát kvalitní hru, ale hrát ji kvalitně. Proto musíme důsledně rozlišovat hru jako typ a konkrétní případ průběhu hry. Kvalita průběhu hry záleží na hráčích, zatímco kvalita hry jako typu byla prověřována dlouhou tradicí, jak se hra jako typ hrála v konkrétních průbězích.

Představme si, že se někomu nelíbí určitý typ hry. V takovém případě má možnost si svobodně zvolit hru jinou, ale nemůže chtít kvalitně hrát a odmítat všechna pravidla. Kdo chce hrát nějakou jinou nebo dokonce docela novou hru, musí přijmout nebo sám stanovit také jiná nebo nová pravidla. A to nedůležitější je v tom, že to nezáleží na jeho přání, zda ta pravidla povedou k dobré nebo vynikající či dokonce geniální hře. Ta pravidla musí být vybrána nebo stanovena tak, aby vynikající hru umožňovala. A pak je třeba hráčů, kteří jsou ochotni s námi tu hru hrát a kteří se ji hrát také naučí, a to neznamená jen dodržovat pravidla, ale v rámci pravidel se postarat o vynikající průběh hry a snad i o vítězství. Kvalita průběhu hry ovšem nezáleží na tom, kdo zvítězí, nýbrž jak dobře hráli hráči, co z té hry dokázali udělat.

Co si z toho můžeme odvodit pro lidský život? To si řekneme příště.

Rzh., 2.2.1994

- - -

Pravidla hry a mravní normy

Přirovnání života ke hře může být smysluplné, pokud jsme si dobře vědomi mezí jeho platnosti - anebo pokud hru budeme chápat ve smyslu hlubším a zvláště promyšlenějším, než bývá zvykem. V jistém smyslu by bylo lze dokonce i ten nejprimitivnější život jednobuněčných organismů považovat za hru: atomy resp. molekuly si tu "hrají" na život. A podobně pak můžeme mluvit o tom, že jistí vysoce vyvinutí primáti si "hrají" na člověka, že jejich tlupa si "hraje" na společnost, že barbari si začnou "hrát" na civilizovanou společnost, případně že plavá bestie si začne "hrát" na mravní bytost. Někteří lidé jsou přímo "nábožensky" posedlí myšlenkou, že organický život není nic jiného než komplikovaná souhra a tedy hra tkání, buněk a vposledu nejrozmanitějších molekul. Podle toho schématu pak člověk není leč nahá opice nebo chumáč nervů a instinktů apod. Všichni známe ony nejrozmanitější formy redukcionismu, jehož podstatou je přehlížet hru a její smysl a raději odhalovat a rozebírat samotné hráče na jakési prvočinitele. I když se podobné předsudečné počínání někdy dokáže obléknout i do podoby vědeckých teorií, jeho podstatou je něco jako zakomplexované plebejství, podezírající všechno důstojnější a šlechtetnější z falše a předstírání.

Je to právě plebejec, který dobrovolně žádá pravidla neuznává a který přece nějaká navenek dodržuje, jen pokud ví o přísné kontrole a těžkých sankcích "těch nahoře", tj. těch, co mají moc - neboť smysl žádné hry neuznává za skutečný. Hra sama je mu "pouhou hrou", tj. něčím, v čem si lidé, kteří jsou, jak je neochvějně přesvědčen, stejní jako on, "hrají" na něco lepšího. Plebejec v tomto smyslu není člověk, který hraje jinou hru, ale člověk, který hru jen kazí, neboť doopravdy nehraje žádnou hru a nedodržuje žádná pravidla, pokud k tomu není donucen, který uznává jen hrubou sílu, a i tu se pokouší jen obelstít. Takový plebejec se žádné hry neúčastní ani jako divák. Oné hry, které se říká "život společnosti", se účastní, jen pokud se tomu nemůže vyhnout a pokud to potřebuje ke svému soukromému plebejskému životu. Ve svém plebejství však nedokáže být na společnosti nezávislý, i když si to snad myslí, protože na ní parazituje a bez ní by uhynul. Bere si, co může a co se naskytne, a

dává jen nerad a jen když musí.

Život se ovšem od každé hry v něčem bytostně liší : ke hře se člověk může svobodně rozhodnout, kdežto do života byl každý z nás uveden dříve, než si to mohl uvědomit a aniž by si mohl vybírat. A ovšem nejen do života všeobecně, ale také do určité rodiny, do určité společnosti, do určitého prostředí. Přesto si každý z nás může do jisté míry a v jistých mezích zvolit hru, kterou ve svém životě bude hrát, a zejména ovšem způsob, jak v této hře bude hrát. Každý z nás musel přijmout nějaká pravidla, i když se mu někdy nelíbila a zdála se mu třeba i nespravedlivá. Společnosti a společenské "hry" bývají někdy a k někomu nespravedlivé, a když nespravedlnost, vládnoucí ve společnosti, překročí jistou mez, dochází ke změně poměrů. Ale ve všech takových případech - a nejde jen o změny politické, ale o změny všeho druhu - platí, že stará pravidla smějí být opouštěna, jen aby byla zavedena pravidla jiná, lepší, ne aby byl zaveden nějaký přírodní stav, kde - zejména podle romantických představ - jde všechno samo sebou, bez pravidel a bez soudců. Proto se také odedávna vzpomíná velkých státníků a zákonodárců, a na vzpoury a pouhé buřiče se zapomíná.

Velkou důležitost však má v takových případech otázka, co je vlastně předmětem oprávněné kritiky, zda vadná pravidla nebo konkrétní způsob hry. Takový hokejista nebo fotbalista, který propase příležitost, by se dost ztrapnil, kdyby si začal stěžovat na pravidla; snad poněkud slibnější budou jeho výmluvy na špatnou nahrávku. Jenže zápasu přece přihlížely tisíce diváků, kteří to pozorovali a viděli. V životě obvykle nemíváme tolik diváků a proto se můžeme snáze vymlouvat a můžeme si i vymýšlet. Ale není to potom právě proto, že vlastně nebereme život a jeho pravidla dokonce ani jako pouhou hru dost vážně? Ve hře stejně jako v životě nejde jenom a dokonce ani na prvním místě o pravidla, nýbrž především o to, jak si dokážeme poradit v rámci pravidel. Hodnota hry ani hodnota života se neměří jenom a ani na prvním místě tím, jak jsme dodržovali pravidla - to je samozřejmý předpoklad, bez toho je hra neplatná a život pokazený. A ve hře ani v životě nejde vposledu ani o vítězství. Víme přece, že můžeme vyhrát, i když naše hra nebyla nejslavnější, jenom naši partneři byli slabší než my. A naopak můžeme prohrát, když jsme podali nejlepší výkon svého života - když jsme přitom narazili na vynikajícího soupeře.

Ve hře jako v životě musíme skutečnou hodnotu hledat v nich samých, v jejich průběhu nebo ještě lépe: v jejich vrcholech, nikoliv jen v tzv. výsledcích, v různých pohárech a jiných cenách - to jsou jen pomocná kritéria a někdy snad také stimuly pro hráče - ostatně stimuly často problematické. Plebejství však mnoha způsoby proniká nejen do života, ale i do sportu a do jeho hodnocení. Nejednou např. slyšíme, že hra to sice na pohled nebyla pěkná, ale konec konců jde prý o branky. Ve hře jako v životě se musíme naučit nejvýše hodnotit především hru a život a odnaučit se posuzovat všechno podle postavení v ligové tabulce nebo na společenském žebříčku, neřku-li podle finančních výsledků. Skutečná hodnota hry, stejně jako skutečná hodnota lidského života, nemůže být vyčíslena a nemůže být záležitostí obecného souhlasu nebo hlasování. Je to něco, čím se cítíme být osloveni, a to ne proto, že byla jen dodržována pravidla, ale jsme přímo pohlceni a zavaleni konkrétní lidskou akcí, činem, zákrokem; krása a dobrota a lidskost ve vyšším, pravém smyslu nám svírá srdce a zavírá ústa: stojíme v němém úžasu a vděčnosti za to, že jsme tomu mohli být přítomni, že jsme toho mohli být účastni, že se vůbec něco takového mohlo stát.

Ani ve hře, ani v životě nejde především o pravidla, ale o to, abychom dobře hráli. Jenže to nemůžeme, když nedodržujeme pravidla. Když se nám nějaká pravidla nelíbí, nemusíme se hry zúčastnit a můžeme si vybrat jinou s jinými pravidly. Nemůžeme však odejít z jednoho života do druhého: nějaká právě platná pravidla musíme respektovat. A pokud některá zásadně neuznáváme, musíme se řídit jinými, lepšími - ne ta špatná prostě opustit a žít bez pravidel. Mravní normy samy o sobě ani jejich pouhé dodržování nezakládají smysluplný život, ale život, který neuznává a který se neřídí žádnými mravními normami, které by byly lepší než ty odmítané, nestojí za nic. Život bez mravnosti je jako hra bez pravidel: není to pak ani pořádný život, ani pořádná hra.

Rzh.,

2.2.1994

Život není hra, i když se hře v mnohém podobá a i když pomocí nejrůznějších hodnotných her prohlubuje svou kvalitu. Hra je spíše jen obrazem života, ale obrazem, na němž

se daleko zřetelněji vyjevuje to, co bychom v životě mohli přehlédnout. Nezapomenutelný je Landsbergův výklad lidského života z obrazu býčího zápasu. Jde však o to, abychom věděli, že život je více než hra, nikoliv méně. Celá kultura je vlastně hra, ale je to hra, která proniká celým naším životem a život už bez ní není možný. Také mravnost je jakoby hra, ale bez ní život ztrácí svou cenu a přestává být životem lidským. Neboť lidský život už nemůže spočívat jen v obstarávání a hromadění, nýbrž v tvorbě něčeho, co tu ještě nebylo a čeho hodnota nemůže být a nebude zvažována

ani stanovována nějakým definitivním lidským rozhodnutím jako poslední a nejvyšší instancí. Tak jako umělec dbá sice hlasu veřejnosti i hlasu kritiky, ale svým dílem chce dosáhnout víc než slávy a uznání, tak se každý z nás musí snažit o víc než životní úspěch a respekt druhých. Rozhodující je přece, že hra i život jsou dobré, ne že se dovedou jen prosadit.

[nalezeno jako samostatná poznámka související s hlavním textem; zařazeno Hejdánkem mezi kartotéční lístky – pozn. red.]